

Бучацька С.М.

КОМУНІКАТИВНІ ЗДІБНОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ ІНОЗЕМНИМИ МОВАМИ

Постановка проблеми. Сучасна підготовка фахівців з вищою освітою до професійної діяльності передбачає навчання спеціалістів гуманістичного спрямування всебічно озброєних не лише основами знань і умінь з обраної професії, але й чіткими світоглядними орієнтирами, широким соціальним мисленням, активною життєвою позицією, високим рівнем загальної культури, яка включає і культуру ділового спілкування іноземною мовою. Однак, як показують результати досліджень та практика викладання іноземних мов, рівень розвитку мовної компетентності студентів, їх готовність до професійного ділового спілкування залишається недостатньо сформованими. Відтак, важливою передумовою підготовки майбутніх професіоналів є розвиток у них іншомовних здібностей для професійної комунікативної діяльності.

Мета статті. Розкрити специфіку розвитку комунікативних здібностей та дослідити психологічний аспект їх формування у професійній діяльності.

Сутнісний зміст. Здійснити теоретичний аналіз здібностей як індивідуально-психологічних властивостей особистості, показати різницю між мовними здібностями та комунікативними задатками тих, хто навчається і проаналізувати роль психологічного фактора в розвитку мовних здібностей майбутнього спеціаліста.

Важливий доробок у дослідженні здібностей, як психічних властивостей, що впливають на розвиток людини та досягнення нею високих результатів діяльності був зроблений у загальній та педагогічній психології. Основи наукового підходу до вивчення даного аспекту закладені вітчизняними психологами Б.Р. Ананьєвим, О.М. Леонтєвим, Л.С. Виготським, М.С. Лейтесом, Б.М. Тепловим та іншими. Однак

психологічним дослідженням цієї доби притаманний істотний розрив між теоретичною наукою та практичним пошуком. Б.М. Теплов, як відомо, виділяє три основних ознаки здібностей як індивідуально-психологічних властивостей людини: а) вони становлять основу відмінностей однієї людини від іншої; б) визначають успішність виконання будь-якої діяльності, або багатьох її видів; в) їх не можна зводити до наявних знань, умінь та навичок. [9].

У психологічній науці прийнято розрізняти загальні та спеціальні здібності. Перші з них забезпечують якісне оволодіння найрізноманітнішими знаннями і вміннями, які людина використовує й реалізує у багатьох видах діяльності. Спеціальні здібності аналізуються стосовно окремих сфер діяльності, що і визначає їх класифікацію за видами роботи (математичні, художні, лінгвістичні, спортивні та інші). Здібності не можна протиставляти, адже між ними існує як відмінність, так і єдність.

У нашому дослідженні ми розглядаємо співвідношення між поняттями «комунікативні здібності» та «мовні здібності» студентів у діловому спілкуванні іноземною мовою. У загальних мовних здібностях виділяються дві категорії – власне лінгвістична (засвоєння основ мови, знань; компетенція) і, пов'язана з процесом реалізації цих привласнених знань, комунікативна (з метою комунікації і вирішення нелінгвістичних завдань, де реалізуються мовні здібності). Перша носить більш обов'язковий характер – знання моделей мовних одиниць, правил зміни та сполучення слів, загальнонародної лексики; друга – варіанти вимови, словозміни та сполучення слів, вибір синонімів – носить не настільки обов'язковий характер, допускаючи індивідуальні відхилення [3.5].

Важливим є розмежування ще двох понять «мовна здібність» і «здібність до мов», які часто ототожнюються з готовністю до спілкування, у психологічній і лінгвістичній науці характеризуються по-різному. Лінгвістичне розуміння мовної здібності можна знайти у такому визначенні:

«Мовна здібність є сукупність психологічних і фізіологічних умов, що забезпечують засвоєння, виробництво, відтворення й адекватне сприйняття мовних знаків членами мовного колективу» [5, с. 54]. У цьому визначенні відбито родову властивість, специфічно людську належність мови чи по-іншому – характеристики, але не йде мова про здібність до мов як індивідуально-психологічну характеристику окремої особистості.

Рядом дослідників (Л.А. Якобовіц) відзначається роль навчання у розвитку готовності до оволодіння іноземною мовою. «Хоча здібність до мов є сама по собі уроджена здібність, властива усім особам виду «людина», швидкість оволодіння мовою і другою мовою, зокрема, та ефективність використання мови у процесі комунікації є факторами реалізації мовної здібності... Саме тому таким важливим є питання про метод навчання» Ряд зарубіжних вчених приводить визначення Р. Уелса щодо мовної здібності (компетенції) як «...здатності розуміти та породжувати висловлювання, не стільки граматично правильні, скільки відповідні контексту, у якому вони з'являються».

У психологічній, лінгвістичній і психолінгвістичній літературі існує різне тлумачення поняття «мовна здібність» [4, 10]. Залежно від виразності тих чи інших індивідуально-психологічних і психофізіологічних якостей у конкретної особистості й умов оволодіння мовою може спостерігатися вибірковість у відношенні до однієї з форм активності (комунікативної, когнітивної, мовної чи мовленнєвої і т.п.). Вона може бути детермінована зовнішніми чи внутрішніми факторами. Зовнішній фактор, що впливає на процес її формування, складають методи (технології) викладання і характеристики як самого викладача, так і того соціально-психологічного середовища, у якому відбувається навчання. Внутрішній фактор – це сукупність задатків здібностей, резервних потенційних можливостей індивіда, які детермінують домінування тієї чи іншої форми активності [3,5].

Сучасними психологами та психолінгвістами вживається також й поняття компетентності (у психології) чи компетенції (у лінгвістиці). У контексті вищевикладеного «компетентність» розуміють як «навченість», у той час як здібності – це «здатність до навчання» [5]. Тобто у більшості випадків педагоги під компетентністю розуміють готовність використовувати мову, яка може бути результатом навчання і перекривати поняття «здібності».

Мовні здібності у широкому смислі – це сукупність психологічних і фізіологічних факторів, що забезпечують засвоєння, виробництво, відтворення й адекватне сприйняття і розуміння мовних знаків членами мовного колективу. Здібність до мов є сама по собі вроджена здібність, властива людям [108]. У власне психологічному смислі мовні здібності – це індивідуально-психологічні особливості, що характеризують легкість і швидкість придбання лінгвістичних (мовознавчих) знань, правил аналізу та синтезу одиниць мови, що дозволяють будувати й аналізувати речення, користуватися системою мови для комунікативно-мовленнєвих цілей. Вони забезпечують швидкість оволодіння мовою, а також ефективність використання мови у процесі комунікації, що залежить від індивідуальних якостей (рівень розвитку інтелекту, попередній досвід, здатність накопичувати та систематизувати інформацію, належність до психологічного типу, фізичний розвиток, мотивація і т.п.).

До переліку основних компонентів мовних здібностей багато авторів включають: особливості пам'яті, характер вербального прогнозування, швидкість реакцій [1; 2; 5; 7; 8], фонетичний слух, здатність до переносу мовних елементів, граматичне чуття [1; 6], слухова диференціальна чутливість, рівень мовленнєвого розвитку, здатність встановлювати мовні закономірності [9;10;11]. У зв'язку з цим І.О. Зимня зазначає: «Можна вважати доцільним розмежування понять загальної, віддаленої (граничної, максимальної) мети і конкретної мети певного етапу, курсу навчання

російській мові (що співвідноситься з поняттями кінцевих і проміжних цілей). Загальна, віддалена, ніколи не досяжна повною мірою і не досяжна у термін навчання мета виступає, на наш погляд, комунікативна компетенція у повному обсязі цього поняття. Комунікативна компетенція трактується нами як ціль і водночас результат, підсумок навчання іноземній мові, це є сформована здатність людини бути суб'єктом комунікативної діяльності спілкування» [2, с. 27]. Є.М. Верещагіним та В.Г. Костомаровим «...поняття «комунікативна компетенція» визначається через його протиставлення поняттю «мовна компетенція». Під мовною компетенцією розуміється здатність того, хто говорить, зробити на основі наданих йому правил ланцюг граматично правильних фраз (навіть непов'язаних за змістом); під комунікативною компетенцією розуміється сукупність соціальних, національно-культурних правил, оцінок і цінностей, що визначають як прийнятну форму, так і допустимий зміст у мовленні досліджуваною мовою» [2, с. 52]. ...З психологічної точки зору комунікативна компетенція – насамперед індивідуальна здатність людини адекватно найрізноманітнішим ситуаціям спілкування (за метою, за рольовими відносинами, за формою, змістом і т.п.) організувати свою мовленнєву діяльність у її продуктивних і рецептивних видах відповідними до кожної конкретної ситуації мовними засобами та способами. ...Спілкуванню іноземною мовою можна навчити, комунікативну компетенцію, як здатність, можна тільки формувати, розвивати та діагностувати» [4, с. 28–29].

У нашому дослідженні метою є не стільки вивчення здатності до оволодіння іноземною мовою, скільки готовність студентів використовувати отримані у ВНЗ знання, навички та уміння з іноземної мови в практичній діяльності, ступінь їх переносу у майбутнє професійне спілкування.

Д.Б. Чопік зазначає, що «наріжним каменем теорії оволодіння іноземною мовою є розходження між теоретичним знанням мови та практичними навичками її використання, тому що існує два незалежних

способи опанувати другу мову» [11]. Аналізуються два поняття, що безпосередньо стосуються оцінки іншомовно-мовленнєвої компетенції – сприйняття і навчання. Під сприйняттям (володінням навичками) іноземної мови мається на увазі підсвідомий процес, ідентичний процесу засвоєння рідної мови з усіма його головними компонентами. Навчання ж знанню про мову – це свідомий процес. У повсякденному житті, коли ми говоримо про «граматику» і «правила», ми розуміємо під цими словами знання про мову, а не її сприйняття. Практика виправлення помилки відноситься до навчання знанням, а не сприйняття мови, роз'яснює автор розходження між цими поняттями.

«Щоб свідомо застосовувати граматику, потрібно зосередитися на структурі речення чи думати про його правильність, а для цього необхідні певні знання. Більш того, контролер (тобто наші знання в сфері граматики), регулюючи правильність наших висловлень, зменшує кількість інформації, що ми намагаємося передати у процесі спілкування. Таким чином, цей контролер ніби краде у нас час, і тому заважає спілкуванню» [11, с. 79–80].

Р.Ф. Брехт, Д.Є. Девідсон, Р.Б. Гінсберг виділяють: мовну компетенцію, усну мовленнєву компетенцію, компетенцію у читанні. Використовується термін «залежна змінна величина», під яким мається на увазі «збільшення» чи «приріст» у знанні іноземної мови, зумовлений різницею між вихідними та кінцевими показниками психометричних вимірів до і після курсу навчання [1].

Учені характеризують рівні засвоєння знання та сформованих умінь і навичок з мови за трьома параметрами: ступенем усвідомлення, формою абстракції, видами узагальнення [5]. Під умінням розуміється форма дії, практичної чи інтелектуальної, характерною рисою якої є виразне усвідомлення підстави дії і самої дії, її складу, структури [5, с. 16]. Навички – це автоматизовані компоненти свідомої дії, що виробляються у процесі її виконання. Термін «автоматизований» звичайно використовується для

позначення операції, що на початковому етапі оволодіння нею виконується як усвідомлювана дія, а надалі, у результаті повторення, вона не усвідомлюється, але може бути усвідомлена. У процесі аналізу мовного матеріалу складаються своєрідні відносини між вміннями та навичками. Під вміннями розуміється виконання операцій, дій при їх виразному усвідомленні, під навичками – виконання операцій, дій при невиразному усвідомленні; інакше можна сказати, що вміння – розгорнуте, поопераційне виконання дії, навичка – згорнуте, одноактне виконання дії.

Комунікативні здібності – це індивідуально-психологічні особливості особистості, що забезпечують ефективну взаємодію й адекватне взаєморозуміння між людьми у процесі спілкування чи виконання спільної діяльності. Вони дозволяють успішно вступати у контакт з іншими людьми, здійснювати комунікативну, організаторську, педагогічну й інші види діяльності; вони визначають якісні та кількісні характеристики обміну інформацією, сприйняття і розуміння іншої людини, вироблення стратегії взаємодії. Комунікативні здібності пов'язані із можливостями нейтралізації чи мінімізації факторів, що ускладнюють комунікацію - «бар'єрів спілкування»:

- а) особистісних, значеннєвих (мотиви, цілі, установки),
- б) власне комунікативних (пов'язаних з «технікою» спілкування),
- в) мовних (володіння мовою і мовленням),
- г) психофізіологічних (задатки, можливості, темпові характеристики та ін.).

До структури комунікативних здібностей входять такі компоненти: соціальна перцепція (сприйняття, розуміння й оцінка інших людей, самих себе, груп та ін.); гностичні вміння, рефлексія, пов'язана з усвідомленням, систематизацією і переносом інформації; вольові якості; пізнавальні вміння,

пов'язані з особливостями уваги, мислення і пам'яті; інтеракційні вміння (вміння «подавати себе», вміння орієнтуватися на співрозмовника); сприйняття й адекватне розуміння різного роду знакових систем: вербальної і невербальної, пара- та екстралінгвістичної (інтонації, паузи), оптико-кінетичної (жести, міміка, пантоміміка); вміння розуміти контекст і підтекст; вміння передавати знакові системи з метою рішення певних комунікативних завдань. Стійкість у комунікативних здібностях, вибірковість форм реагування, темпоральні характеристики забезпечуються переважно за рахунок природних факторів: темпераменту та властивостей нервової системи, співвідношення I і II сигнальних систем та ін.

Мовленнєві здібності характеризують ефективність використання мови у процесі комунікації і є факторами реалізації мовних здібностей, їх можна розглядати як окремий випадок комунікативних здібностей.

Мовленнєва компетенція – це мовна система у дії, використання обмеженої кількості мовних засобів, закономірностей їхнього функціонування для побудови висловлювань – від найпростішого вираження почуття до передачі нюансів інтелектуальної інформації. Це результат навчання, реалізація потенційних можливостей, задатків.

Комунікативна компетенція трактується як мета й водночас результат навчання іноземній мові, це є сформована здатність людини виступати як суб'єкт комунікативної діяльності спілкування. Це здатність людини адекватно організувати свою мовленнєву діяльність у її продуктивних і рецептивних видах відповідними для кожної конкретної ситуації мовними засобами та способами. Важлива характеристика мовленнєвих здібностей – виразність мовлення, що залежить від структури побудови речень і добору слів (важливі: жвавість, образність мови, доступність для розуміння). Немовні комунікативні засоби характеризують індивідуальну неповторність: інтонації і супровідні для мовлення виразні рухи, темп мовлення, наголос, зміна пози, міміки обличчя, жестів, система пауз.

Отже здібності – складне і багатоаспектне утворення, яке має глибокий анатомо-фізіологічний та психологічний зміст, а також різнобічну та різнорівневу структуру. Формування здібностей індивіда відбувається у кількох напрямках: від неусвідомлюваного виконання та мотивування творчих дій до їх змістовного та діяльнісного усвідомлення; від наявності потенційної можливості особи виконати певну творчу дію, до актуалізації в реальному процесі самостійного творчого діяння.

На нашу думку, найбільш повно, багатопланово можна вивчити комунікативні здібності особистості лише на основі системно-структурного аналізу, на значення і необхідність використання якого в наукових дослідженнях вказує ціла низка вчених. Такий аналіз дозволяє виявити певні якості, властивості особистості майбутнього фахівця, вивчити динаміку їх розвитку, взаємозв'язку, вплив на результати професійної діяльності.

Література

1. Брехт Р. Ф. Эмпирические исследования развития речевой компетенции в условиях изучения иностранного языка за рубежом (на примере американских студентов, изучающих русский язык) : доклады американской делегации на VII Международном Конгрессе МАПРЯЛ (Москва, 10-17 августа 1990г.) / Р. Ф. Брехт, Д. Е. Дэвидсон, Р. Б. Гинсберг. – М., 1990. – С. 123–152.
2. Верещагин Е. М. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1983. – 269 с.
3. Засекіна Л. В. Психолінгвістика, мовленнєва діяльність, особистість: співвідношення понять у контексті мовленнєвої генези дитини. / Л.В. Засекіна // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – Вип.15. – С. 83–85.

4. Зимняя И. А. Ключевые компетентности – новая парадигма образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 35–38.
5. Кикилик І. В. Психологічні особливості актуалізації мовних здібностей у студентів вищих навчальних закладів у процесі навчання іноземних мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / І. В. Кикилик. – Хмельницький : Вид-во Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2006. – 20 с.
6. Леонтьев А. А. Эвристический принцип в восприятии, порождении и усвоении речи / А. А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 1974. – № 5. – С. 53–62.
7. Малешина М. С. Индивидуально-типологические предпосылки овладения иностранным языком : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / М. С. Малешина. – М., 1992. – 18 с.
8. Слобин Д. Психолингвистика / Д. Слобин, Дж. Грин ; перев. с англ. Е. И. Негвиницкой ; под общ. ред. и с предисл. д-ра филол. наук А. А. Леонтьева. – М. : Прогресс, 1976. – 366 с.
9. Теплов Б.М. Способности и одаренность / Б.М. Теплов // Ученые записки ГНИИ психологии. – М., 1941. – Т.2. – С. 3-56.
10. Цветаева З. М. Обучение устной речи / З. М. Цветаева // Общая методика обучения иностранным языкам : хрестоматия / сост. Леонтьев А. А. – М. : Рус. яз., 1991. – С. 194–209.
11. Чопик Д. Б. Метод С. Крашена: обучение учащихся восприятию иностранного языка : доклады амер. делегации на VII Междунар. Конгрессе МАПРЯЛ (10-17 августа 1990 г.) / Д. Б. Чопик. – М., 1990. – С. 79–84.
12. Dow A. R. Preparing the Language Student for Professional Interaction / Dow Anne R., Ryan Js., Joseph T. // Interactive Language Teaching / ed. W. M. Rivers. – NY : Cambridge University Press, 1987. – P. 16–19.

Аннотация

Коммуникативные способности студентов в профессиональном общении на иностранных языках

Статья посвящена проблеме развития коммуникативных способностей в профессиональном общении. В статье проводится теоретический анализ способностей как индивидуально-психологических свойств личности, исследуются различия между языковыми способностями и коммуникативными задатками студентов в процессе общения на иностранных языках. Представлена специфика развития языковых способностей и их роль в профессиональной деятельности будущего специалиста.

Ключевые слова: коммуникативные способности, языковые способности компетентность, коммуникативная компетентность, профессиональное общение, иностранные языки

SUMMARY

Communicative abilities of students in professional foreign languages communication

The article is devoted to the development of communicative abilities of students in their professional communication. The theoretical analysis of abilities as individual psychological personality traits has been introduced and the differences between linguistic abilities and communicative inclinations of students in the process of communicating in foreign languages have been studied. The article presents the specific characteristics of linguistic development and their role in the professional activity of the future specialists.

Keywords: communicative abilities, language abilities competence, communicative competence, professional communication, foreign languages

Відомості про автора статті

Бучацька Світлана Михайлівна

Кандидат психологічних наук

Завідувач кафедри іноземних мов

Вінницького державного педагогічного університету

імені М.М.Коцюбинського

м. Вінниця, вул. Скалецького 34а, кв.37.

тел. 8-0432-571077

моб. 0509528576